

Economie in meervoud

Deel V. Commoning: van beheer tot veranderingspraktijk

Jef Peeters

Deze reeks behandelt nieuwe vormen van economisch denken en ermee verbonden praktijken die zich als alternatief presenteren voor de thans dominante kapitalistische markteconomie. In voorgaande afleveringen werd er al naar commons verwezen als een belangrijke, maar (bewust) vergeten economische praktijk. Onder meer door het werk van Elinor Ostrom zijn zij opnieuw onder de aandacht gekomen.

Oikos heeft al inleidende bijdragen over de commons gepubliceerd, waar we de lezer graag naar verwijzen ter introductie.¹

In deze bijdrage zetten we een stap verder met een focus op 'commoning', een eerder recent begrip voor de commons-praktijk, het handelen van commoners. Om dat te situeren ten opzichte van het oudere commons-onderzoek beginnen we met de door Ostrom beschreven design-principes voor duurzame commons. Commoning dekt immers een breder terrein dan Ostroms benadering van commons. Aan de hand van enkele belangrijke auteurs proberen we dat terrein deels in kaart te brengen.

Als startpunt is het goed om de drie constitutieve elementen van de *commons* in herinnering te brengen die je bij zowat alle auteurs verwoord vindt — hoewel met verschillende accenten. Een *commons* gaat om ten eerste, een gemeenschap die ten tweede, een hulpbron, fysisch of virtueel ten derde, in beheer neemt via een geheel van zelf bepaalde regels. De drie vormen een geïntegreerd, onderling afhankelijk geheel dat best als een 'praktijk' gezien wordt. Commons mogen dus niet gelijkgesteld worden met 'gemeenschappelijke goederen', zoals de neoklassieke economie doet.² Een hulpbron wordt een *commons* wanneer een gemeenschap of netwerk er zorg voor gaat dragen. Denk bijvoorbeeld aan een burgercoöperatie voor hernieuwbare energie, of een CSA-boerderij.

Bovendien moeten *commons* als praktijk van een gemeenschap ook onderscheiden worden van goederen en instituties die onder de verantwoordelijkheid van een overheid vallen en 'publiek' genoemd worden. Commons worden daarom vaak 'burgerinitiatieven' genoemd, hoewel dat een veel breder domein dekt. Niet alle burgerinitiatieven worden gekenmerkt door de drie genoemde constitutieve elementen. Bovendien geven de complexiteit van onze samenleving en de manieren waarop zich mogelijkheden aandienen om iets in gemeenschapsbeheer te nemen aanleiding tot allerlei 'hybride' structuren. Een eenvoudig voorbeeld is een overheid die publieke grond ter beschikking stelt voor een gemeenschapstuin.

Naast het begrip '*commons*', worden vandaag ook de begrippen '*commoner*', voor een lid van de *commons*-gemeenschap, en '*commoning*', voor de *commons*-activiteiten, algemeen gebruikt. Wat nog niet wil zeggen dat het gebruik ervan altijd eenduidig is. Volgend onderscheid wijst zelfs op een grote spreidstand in het begrijpen van *commons*:

Commons worden meestal begrepen in twee primaire betekenissen: als een paradigma van governance en hulpbronnenmanagement, en als een geheel van sociale praktijken op vrijwel alle terreinen van het menselijk streven. (Helfrich & Bollier 2016: 112)

In wat volgt proberen we binnen die uitersten wat meer reliëf aan te brengen vanuit een focus op *commoning*. Hoewel Elinor Ostrom dit begrip niet hanteert, beginnen we toch bij haar omdat haar thematisering van *commons* een onmiskenbaar afzetpunt is voor alle hedendaags onderzoek naar de *commons*. Daarbij staat haar werk duidelijk voor het eerste begrip van *commons*.

Elinor Ostrom: ontwerpprincipes voor functionerende commons

Tot voor kort leverde Hardins beruchte artikel ‘The Tragedy of the Commons’ uit 1968 voor economen het overtuigende bewijs dat *commons* niet duurzaam konden zijn en dus best geprivatiseerd konden worden, of onder overheidscontrole gebracht. Sommige onderzoekers wezen er al snel op dat Hardin een gemeenschappelijke hulpbron verwarde met een systeem van governance. In feite beschreef hij een *open-access*-regime en geen *commons*, wat hij later ook heeft toegegeven.³ Het fenomeen dat het gemeenschappelijk gebruik van iets zonder regels tot problemen van vrijbuitersgedrag kan leiden, is echter algemeen bekend. Ostrom bekeek dat als een praktisch probleem dat om een oplossing vroeg. Om te beginnen onderscheidde zij het begrip *common pool resources* (CPRs) van *commons*, een bepaald systeem van governance door de gebruikers van een CPR.⁴ Haar vraag was dan hoe, gegeven het feit dat er CPRs bestaan, die hulpbronnen effectief beheerd en gemanaged kunnen worden zodat ze duurzaam geconserveerd blijven. Daarbij zag Ostrom haar werk ook als een bijdrage aan de algemene theorievorming over collectieve actie.

Het fenomeen dat het gemeenschappelijk gebruik van iets zonder regels tot problemen van vrijbuitersgedrag kan leiden, is echter algemeen bekend.

Talrijke casestudies van traditionele *commons* van natuurlijke hulpbronnen zoals gemeenschappelijke dorpsgronden, bergweiden, watervoorziening en irrigatie, visgronden... toonden aan dat het gemeenschappelijk beheer van CPRs wel degelijk op een langdurige en duurzame manier kan werken. Ostrom voerde een metastudie uit om de condities daarvoor op het spoor te komen. En hoewel het om zeer diverse casussen ging, met een grote diversiteit aan operationele regels, waren er toch overeenkomende trekken. Die werden uitgewerkt tot de acht bekende ‘design-principes’ voor duurzame CPRs’ en gepubliceerd in *Governing the Commons* (1990)⁵ (zie tabel 1). Zij geven een beeld van wat *commoning*, *commons*-praktijk, betekent vanuit een *governance*-perspectief.

Tabel 1 — Designprincipes geïllustreerd door langdurende CPR-instituties (Ostrom, 1990, p. 91)⁶

1. **Duidelijk gedefinieerde grenzen**
 Personen of huishoudens die rechten hebben op het nemen van eenheden hulpbron (*resource units*) uit de CPR moeten duidelijk bepaald worden, evenals de grenzen van de CPR zelf.
2. **Overeenstemming tussen regels voor toe-eigening en voorziening en de lokale condities**
 Toe-eigeningsregels die tijd, plaats, technologie en/of hoeveelheid hulpbroneenheden beperken, houden verband met de lokale omstandigheden en met voorzieningsregels voor de vereiste arbeid, materiaal en/of geld.
3. **Collectieve-keuzeregelingen**
 De meeste individuen die door de operationele regels gevat worden, kunnen deelnemen aan de wijziging van de operationele regels.
4. **Monitoring**
 Toezichthouders die actief de CPR-voorwaarden en het gedrag van de gebruikers controleren zijn verantwoordelijk verschuldigd aan de gebruikers of zijn de gebruikers.
5. **Graduele sancties**
 Gebruikers die de operationele regels overtreden krijgen aannemelijk graduele sancties (afhankelijk van de ernst en de context van de overtreiding) opgelegd door andere gebruikers, door aan deze gebruikers verantwoordelijk verschuldigde beampten of door beide.
6. **Mechanismen voor conflictoplossing**
 Gebruikers en hun beampten hebben een snelle toegang tot goedkope lokale arena's om conflicten tussen gebruikers onderling of tussen gebruikers en beampten op te lossen.
7. **Minimale erkenning van het recht om te organiseren**
 De rechten van de gebruikers om hun eigen instellingen te bedenken worden niet aangevochten door externe overheidsinstanties.

 Voor CRP's die deel uitmaken van grotere systemen:
8. **Geneste ondernemingen**
 Toe-eigening, voorziening, monitoring, handhaving, conflictoplossing en bestuursactiviteiten worden georganiseerd in meerdere lagen van geneste ondernemingen.

Dat de feitelijk vastgestelde regels een grote diversiteit vertonen is een wezenlijk kenmerk van *commons*. De erkenning daarvan leidde tot de formulering van designprincipes en niet van algemene regels. Regels van *commons* zijn bij uitstek contextgebonden, wat tot een enorme diversiteit aan institutionele vormgeving leidt. Dat impliceert ook de erkenning van de onontkoombare complexiteit van zowel de interactie tussen mensen onderling als die tussen mens en omgeving. Dat is een kernelement van Ostroms later werk omtrent het beheer van grotere sociaal-ecologische systemen, met onder meer de uitwerking van de idee van *polycentrisch governance*.⁷

De receptie van haar werk is echter ambivalent, zowel vanuit een perspectief van de verdediging van bestaande *commons* als van maatschappelijke verandering. Zeer kritisch is bijvoorbeeld Gustavo Esteva, een belangrijke stem uit de post-ontwikkelingsbeweging die in navolging van Ivan Illich de economisering van traditionele levenswijzen bestrijdt.⁸ Hij stelt dat Ostrom niet inzag

Gebruikers die de operationele regels overtreden krijgen aannemelijk graduele sancties (afhankelijk van de ernst en de context van de overtreding) opgelegd door andere gebruikers.

dat een hulpbron het tegengestelde is van een commons, dat de transformatie van commons in hulpbronnen ze ontbindt, dat je commons niet kan behandelen als 'common-pool resources'. [...] Commoning, de commons-beweging, is geen alternatieve economie maar een alternatief voor de economie. De idee is om radicaal de 'wet van de schaarste' te verlaten, geconstrueerd door economen als hoeksteen van de theoretische constructie waarop economie gebaseerd is. (Esteva 2014: i148-49)

De economische theorie gaat er immers vanuit dat de menselijke behoeften oneindig zijn, terwijl de middelen om ze te bevredigen eindig zijn, wat om een gepast beheer vraagt. Punt is dat Ostrom binnen het kader van 'beheer van schaarse hulpbronnen' blijft. De *commons* zijn voor haar een derde vorm van beheer, naast privé- of overheidsbeheer, afhankelijk van wat het meest effectief is. Daarbij heeft ze zelf geen intenties tot maatschappelijke verandering.

Daartegenover staat dat Ostrom wel degelijk een pad in de korf van de neo-klassieke economie heeft geplaatst, doordat ze het uitgangspunt van zelfzuchtige individuen die niet met elkaar praten doorbroken heeft. In heel haar werk toont ze zich overigens als een radicale democraat. Dat maakt dat haar werk, ondanks haar eigen pragmatische opstelling, radicale potenties opent voor iedereen die de neoliberale consensus wil doorbreken.⁹ Daarbij stellen we vast dat bij het onderzoek naar de mogelijke bijdrage van nieuwe burgerinitiatieven aan een sociaal-ecologische transitie Ostroms institutionele bril van belang blijft.¹⁰

Commons als een paradigma voor sociale transformatie

Naast de studie van historische en traditionele *commons*, bracht ook de ervaring van nieuwe *commons* zoals de kennis-*commons* (bijv. Wikipedia) de idee naar voren dat een nieuwe economie met de *commons* als kern mogelijk is.¹¹ Dat impliceert een verschuiving van Ostroms klemtoon op beheer van hulpbronnen en daarvoor geschikte

instituties naar maatschappelijke actie, wat aansluit bij de tweede betekenis van *commons*. *Commons* worden daarin allereerst begrepen als een sociale praktijk van gemeenschappen: *'There is no commons without commoning'*¹².

Een fundamenteel andere economie vereist het achterlaten van het paradigma van de schaarste dat aan de basis ligt van de groei-economie en het daarin centrale *profit*-beginsel.¹³ Dat betekent ook het verlaten van de cultuur van het consumentisme voor een 'economie van het genoeg'. Voor heel wat auteurs, onder meer in de *degrowth*-beweging, is de praktijk van de *commons* — een praktijk van 'delen om te bloeien' — daartoe het meest belovend. Immers, waar *degrowth* een open uitnodiging is om de samenleving te heroverwegen door het dominante economische model te verwerpen, daar bieden de *commons* al nieuwe grond op basis van reële ervaringen.¹⁴ Daarbij staan *commons* tegenover de handelwaren (*commodities*) van de markteconomie en hanteren ze een 'logica van *overvloed* [...] de stelling dat er genoeg voor iedereen zal geproduceerd worden indien we een overvloed aan sociale relaties, netwerken en vormen van coöperatief bestuur kunnen ontwikkelen' (Helfrich & Bollier 2016: 116).

Die paradigmaverandering van *for-profit*-economie naar *commons* werd door Silke Helfrich (2012) uitgewerkt tot een overzichtelijke vergelijking van twee radicaal verschillende waardesystemen.¹⁵ Tabel 2 biedt een ingekorte versie.¹⁶

Tabel 2 — De logica's van markt en *commons*: een vergelijking van hun kernopvattingen

	Het profit-paradigma	Het commons-paradigma
Hulpbronnen	Schaarste is gegeven of gecreëerd (marktgoederen — koopkracht) Vermindering/exploitatie; private toe-eigening (<i>enclosure</i>)	Schaars: genoeg voor allen door te delen Niet-schaars: overvloed Instandhouding/onderhoud; reproductie en expansie
Strategie	Efficiënte allocatie van hulpbronnen	Versterking sociale relaties: verzekeren van eerlijk delen en duurzaam gebruik
Mensbeeld	Individueel maximaliseren winst voor zichzelf (<i>homo economicus</i>)	Mensen zijn vooral coöperatieve sociale wezens
Relatie tot natuur en tot andere mensen	Scheiding: of/of <ul style="list-style-type: none"> • individualisme vs. collectivisme • menselijke samenleving vs. natuur 	Onderlinge verbondenheid: individuen en het collectieve zijn in elkaar verweven en versterken elkaar wederzijds
Focus	<i>Ruilwaarde:</i> markttuitwisseling en groei (bbp) via individueel initiatief, innovatie en 'efficiëntie' <i>Wat kan er verkocht en gekocht?</i>	<i>Gebruikswaarde,</i> gemeenschappelijke rijkdom, duurzame bestaansmiddelen en complementariteit van initiatieven <i>Wat heb(ben) ik/wij nodig om te leven?</i>
Machtsrelaties	Centralisering en monopolie	Decentralisering en samenwerking
Change agents	Belangengroepen, sterke politieke lobby's en geïnstitutionaliseerde politiek met focus op bestuur	Diverse gemeenschappen die als gedistribueerde netwerken functioneren, met oplossingen die uit de marges komen
Eigendomsrelaties	Exclusieve privé-eigendom: <i>'Ik doe wat ik wil met wat van mij is.'</i>	Collectief gebruik: <i>'Ik ben mede-verantwoordelijk voor wat ik medegebruik.'</i>
Sociale praktijk	Competitie is dominant (winnen ten koste van anderen); Individuele toe-eigening vs. collectieve belangen; uitsluiting	Coöperatie is dominant (<i>commoning</i>) Emancipatie via conviviale verbindingen

Dit overzicht spreekt voor zich, maar enkele voor *commoning* cruciale elementen willen we toch benadrukken. *Commons* verschijnen als een gemeenschappelijke en zelfgeorganiseerde sociale praktijk, m.a.w. als ‘coöperatie’. Met een focus op gebruikswaarde en gemeenschappelijke rijkdom gaat het erom op inclusieve manieren in de behoeften te voorzien, en wel via een praktijk van democratische besluitvorming, samenwerking en delen. *Commoning* staat dus ook tegenover het behandelen van arbeid als koopwaar (*commodity*), het gaat om ‘gedecommodificeerd’ werk. Maar met een strategie die gebaseerd is op de versterking van de sociale relaties heeft *commoning* ook een veel bredere betekenis als een manier van sociaal leven als dusdanig, wat al aangegeven werd in de tweede betekenis van *commons*. Dat diepen we nu verder uit.

Peter Linebaugh: commoning – commons als een werkwoord

Peter Linebaugh is historicus en auteur van *The Magna Carta Manifesto* (2008), waarin hij de historische praktijk van de *commons* in Engeland beschrijft, de bescherming ervan door de *Magna Carta* en het bijhorende *Charter of the Forest* (1217), maar ook hun vernietiging door een door de koning aangedreven proces van *enclosures* (omsluiting). Wat de *commoners* werd ontzegd was het gebruik van de koninklijke bossen voor hun subsistentie-praktijk, het onderhoud van hun dagelijkse bestaan, door het vervangen van het gewoonterecht door geschreven wetten. Wat ons hier interesseert is dat Linebaugh op basis van zijn historisch onderzoek de *commons* beschrijft als een activiteit.

Over commons spreken alsof het een natuurlijke hulpbron zou zijn is in het beste geval misleidend en in het slechtste gevaarlijk — de commons is een activiteit en als ze al iets is, dan drukt ze relaties in de samenleving uit die onscheidbaar zijn van relaties met de natuur. Het is misschien beter om het woord te behouden als een werkwoord, een activiteit, eerder dan als een zelfstandig naamwoord, een substantief. (Linebaugh 2008: 279)

Aldus wordt Linebaugh meestal genoemd als diegene die het begrip ‘*commoning*’ gelanceerd heeft. Hij verwijst echter zelf naar een uitspraak van Edward Coke (1552-1632), een jurist die het Engelse gewoonterecht heeft opgeschreven: ‘*Generally a man may common in a forest*’ (ibid.: 79). Hoe dan ook, hij heeft in een kort essay uit 2010¹⁷ *commoning* verder omschreven als een gebruikelijke activiteit die het brede terrein van het leven bestrijkt: ‘*Commoning* is elementair voor menselijk leven. [...] Er is nauwelijks een samenleving op aarde geweest die de *commons* niet in haar hart had’, terwijl koopwaren en privatisering beperkt waren tot de marge van de gemeenschap. Daarbij ‘begint *commoning* in de familie’.

De keuken is waar productie en reproductie elkaar ontmoeten en waar de energieën van de dag tussen geslachten en tussen generaties worden onderhandeld. De belangrijke beslissingen over het delen van taken, de verdeling van producten, het creëren van verlangen en het onderhouden van gezondheid worden vooreerst hier genomen.

Die benadering stemt overeen met de antropologische beschrijving van sociaaleconomische relaties van *communal sharing*, die de *commons* verbindt met de huishoudeconomie.¹⁸ Daarbij maakt *commoning* geen onderscheid tussen ‘arbeid’ en ‘natuurlijke

hulpbronnen: ‘het is arbeid die iets als hulpbron creëert, en het is door hulpbronnen dat de arbeidscollectiviteit tot stand komt’. Bijvoorbeeld, door samen het land te bewerken creëren we de voeding die het leven als gemeenschap mogelijk maakt en onderhoudt (reproduceert). Voor zover *commoning* een concreet engagement vereist is het exclusief: het vereist ‘een attitude van naast elkaar werken, schouder aan schouder’. En daarin hangen rechten en verplichtingen onverbrekelijk samen.

Naast de praktijk van de *commoner* binnen hun *commons*, is een cruciaal element van *commoning* ook het in gemeenschap brengen van iets om er gemeenschappelijk zorg over te nemen — bijvoorbeeld een plek in de stad: ‘De eerste stap bij *commoning* is het vinden van een plek [...] en als die niet zomaar voorhanden is, om er dan een te maken’ (Linebaugh 2014: 17). Verder is *commoning* er ook op gericht om grotere verbanden te creëren: ‘*intercommoning*’, de ontwikkeling van gemeenschappelijkheid tussen gemeenschappen.

***Door samen het land te bewerken
creëren we de voeding die het leven
als gemeenschap mogelijk maakt
en onderhoudt (reproduceert).***

Commoning: politiek, omsluiting en handelingsrechten

De dubbele insteek van interne en naar buiten gerichte praktijk is van belang om de politieke kant van *commoning* te kunnen duiden die we bij alle op sociale verandering gerichte auteurs terugvinden — wel met heel wat nuances. Zo schrijft Silvia Federici¹⁹ vanuit haar studie van de strijd voor de *commons* van vrouwen in de Andes:

De eerste les die we uit deze strijd kunnen trekken, is dat de ‘commoning’ van de materiële reproductiemiddelen het belangrijkste mechanisme is waardoor een collectief belang en onderlinge banden worden gecreëerd. Het is ook de eerste lijn van verzet tegen een leven in slavernij en de voorwaarde voor de constructie van autonome ruimtes, die zo van binnenuit de greep die het kapitalisme op ons leven heeft ondermijnen. (2019: 108)

Verder wijst ze erop dat het concrete engagement van *commoning* ons voorbij de ‘abstracte solidariteit’ kan brengen ‘die zo vaak relaties in de beweging kenmerkt en die onze inzet, ons vermogen om te volharden en de risico’s die we bereid zijn te nemen, beperkt’ (2019: 109).

De strijd voor de *commons* brengt ons bij de vraag naar het tegenovergestelde van *commoning*. Linebaugh gebruikt soms de term ‘*discommoning*’ voor het opheffen van *commons* door *enclosure* (omsluiting, bijvoorbeeld door privatisering), dus als een synoniem daarvoor.²⁰ Heel wat auteurs zien *enclosure* als het tegenovergestelde van *commoning*, wat in veel gevallen klopt, maar niet algemeen waar is. Het bezetten van een plek om ze te beschermen tegen bebouwing is een voorbeeld van *commoning* door gebruik te maken van omsluiting door *commoner*.²¹ Zo wijst David Harvey erop dat het een goede strategie kan zijn om waardevolle *commons* te vrijwaren van de intrusie van de markt.²² En ook Ostroms eerste design-principe duidt op het belang van grenzen voor de *commons*. Dat alles komt erop neer dat terwijl sommige omsluitingen de *commons* verstoren en vernietigen, andere er eigenlijk tot stand brengen.

Daarom concludeert Ethan Miller dat ‘de ethisch-politieke vraag moet verschuiven van “commons versus enclosure” naar *welke enclosures, voor wie, met welk doel en met welk effect?* Het maakt veel uit aan welke kant van een bepaalde omheining men terecht komt’ (2019: 190). Omwille van de duidelijkheid stelt hij als tegengesteld aan ‘commoning’ de term ‘uncommoning’ voor: ‘ont-commoning’, het tenietdoen van het gemeenschap-pelijke handelen.

De kwestie van de omsluiting van de *commons* roept ook de vraag op naar de relatie tussen *commons* en eigendom. Dat is een thema op zich dat buiten de focus van dit artikel valt, maar we geven wel een hint die eigendom verbindt met actie. Waar in de kapitalistische samenleving een idee van eigendom als onderworpenheid aan het soevereine meesterschap van de eigenaar vorm kreeg, daar verwijzen *commons* naar eigendom als een bundel van verschillende soorten rechten op het gebruik van iets.²³ De verschillende vormen van gebruik van de bossen die de *Charter of the Forest* aan *commoner* toestond (hout nemen voor een huis, gereedschap of brandstof, vruchten plukken, een varken onderhouden...) zijn hiervan een voorbeeld. Zo onderscheidt Ostrom rechten op toegang, onttrekking, beheer, uitsluiting en vervreemding. Lewis Hyde wil daarom de *commons* niet bekijken als het tegenovergestelde van eigendom, maar, met verwijzing naar een definitie uit een oude juridische encyclopedie, beschrijft hij eigendom als ‘*a right of action*’. Zoals in het opvatten van *commons* als een werkwoord (Linebaugh), wil ook hij daarmee de vraag naar de scheiding tussen de materiële en de sociale wereld open laten.

Het definiëren van eigendom in termen van acties houdt die vraag open, zodat eigendom nooit zomaar iets fysieks is, noch iemands recht om te handelen, noch het sociale regime dat die rechten erkent, maar een met elkaar verbonden combinatie ervan. En verschillende combinaties staan verschillende manieren van leven en handelen in de wereld toe of niet toe. Hoe we eigendom verbeelden, is hoe we onszelf verbeelden. [... Het gaat om] rechten op actie of op uitsluiting — waarbij het ene de handelingsmogelijkheden van eigenaren benadrukt en het andere die van niet-eigenaren. Eigendom combineert meestal beide in verschillende mate. (Hyde 2012: 26)

Dat betekent dat commoning in politieke zin ook een strijd is om het herschrijven van het (eigendoms)recht.²⁴ Met de huidige stand van het recht impliceert commoning dat er geknutseld moet worden met structuren en dat *commons* hybride vormen kunnen aannemen, waarvan de coöperatie een goed voorbeeld is.²⁵ Dat wijst er ook op hoe een commoning-benadering de *commons* minder vastpint aan specifieke instituties. Met dit als achtergrond gaan we nu in op drie recente boeken die vanuit verschillende benaderingen vrij uitvoerig ingaan op commoning.

Massimo De Angelis: boundary commoning voor sociale verandering

Massimo De Angelis is zowel professor in politieke economie als een actieve *commoner* in een rurale gemeenschap in de Appenijnen in Emilia-Romagna.²⁶ In *Omnia Sunt Communia* (2017)²⁷ werkt hij een breed kader uit voor *commons* als een weg naar een post-kapitalistische maatschappij, en daarin staat commoning vrij centraal. Hij volgt Marx’ idee dat sociale revoluties — de groei van alternatieve manieren van produceren

— voorafgaan aan politieke revoluties.²⁸ De *commons* staan daarbij voor een sociaal-economische praktijk die het sociale karakter van al wat geproduceerd wordt erkent en dat tot gemeenschappelijke rijkdom (*commonwealth*)²⁹ maakt. De *commons* kunnen daarom een sociale kracht ontwikkelen tegen de thans dominante beweging van privatisering in. 'De uitbreiding van de *commons*-systemen en hun grotere integratie tot *commons*-ecologieën is wat ons, samen met sociale bewegingen, op een bepaald moment in de toekomst in staat zou kunnen stellen om *effectief kracht* te geven aan een dergelijke algemene claim van *commonwealth*.' (p. 19) Het gaat dan om een bredere democratische samenlevingsvorm die de sowieso sociaal geproduceerde rijkdom tot een gemeenschappelijk goed maakt.

Commons en commoning hebben bij De Angelis dus duidelijk een politieke betekenis. Volgens hem zijn *commons* niet noodzakelijk gesitueerd in een specifieke plaats. Commons bezetten eerder een 'sociale ruimte' die vorm krijgt via *commoning*, een horizontale handelingspraktijk in gemeenschap. Daarbij zijn er overal *commons* te vinden of op te starten, te beginnen met de huishoudens (wat aansluit bij Linebaugh). De Angelis verwerpt daarmee de visie dat *commons* een aparte sector van de samenleving zouden uitmaken 'voorbij markt en staat'.³⁰

Ik benader commons als sociale systemen waarin hulpbronnen gepoold worden door een gemeenschap van subjecten die deze hulpbronnen ook beheren om hun duurzaamheid te garanderen (indien het natuurlijke hulpbronnen zijn) alsook de reproductie van de gemeenschap, en die zich engageren in commoning, dat is een handelen binnen de commons dat in een directe relatie staat tot de behoeften, verlangens en aspiraties van de commoners. [...] Op die manier creëren zij condities van veerkracht en zelforganisatie en kunnen zij ontwikkelen vanaf de basis tot meer alomvattende systemen (p. 90 & 98).

Zoals bij Linebaugh slaat commoning bij De Angelis zowel op de interne praktijk van de *commons*, als op naar buiten gerichte activiteiten: de reproductie van het *commons*-systeem én de uitbreiding ervan. Binnen het domein van de *commons* gaat het om participatieve en niet-hiërarchisch manieren van productie, distributie en bestuur. Zij worden gemotiveerd door de waarden van de reproductie van de *commons* en hun veerkracht, van de gemeenschappelijke rijkdom van de *commoner* alsook van de *commoner* zelf en hun relaties. In relatie tot de *commons*-omgeving produceert commoning effecten zoals nieuwe *commoner* die zich bij de *commons* aansluiten en er relaties mee onderhouden, of de verspreiding in een territorium of een sociaal netwerk van ideeën, culturen, technieken, doelen en waarden van de *commons*. Commoning dat *commons*-systemen overbrugt en onderlinge verbanden creëert, noemt De Angelis 'grens-commoning' (*boundary commoning*).

Verder benadrukt hij twee belangrijke momenten waarop commoning plaatsvindt: enerzijds in het doen zelf, de meervoudige vormen van sociale arbeid in de vorm van commoning; anderzijds in het besluitvormingsproces, de definitie van de regels voor het collectieve bestuur van de *commons*. Dat is volgens De Angelis 'een andere vorm van doen in de vorm van zelfreflecterende collectieve oriëntatie' naar een volgende stap, een plan, een collectieve problematisering van iets waar de *commoner* mee geconfronteerd worden, bijvoorbeeld een schokkende gebeurtenis, of een opportuniteit die

zich voordoet in de *commons*-omgeving. 'Commoning is daarom het meervoudige sociale handelen dat alle aspecten van het gemeenschappelijke leven kan reproduceren, de participatieve sociale kracht om te mobiliseren voor een verandering van productiewijze.' (p. 123)

In die meervoudigheid van sociaal handelen onderscheidt De Angelis enkele grote categorieën. *Commoning* gaat zowel om gemeenschapswerk (*communal labour*) dat door *commoner* samen verricht wordt om bepaalde gemeenschappelijke doelstellingen te realiseren, als om wederkerigheidswerk (*reciprocal labour*), allerlei vormen van uitwisseling en wederzijdse hulp die het sociale weefsel tot stand brengen. Daarnaast heeft *grens-commoning* een breder transformationeel karakter doordat het gericht is op het tot stand brengen van *commons*-ecologieën. Het gaat om 'dat type *commoning* dat de grenzen oversteeft, relaties activeert en onderhoudt tussen *commons* en zo vorm geeft aan *commons* op een grotere schaal, sociale ruimten doortrekt en de aanwezigheid van *commons* erin intensifieert' (p. 287).

Het belang dat De Angelis hecht aan *grens-commoning* volgt uit zijn focus op sociale verandering. Hij stelt zijn politieke benadering tegenover die van Ostrom die volgens hem een 'economisch standpunt' inneemt door zich louter te richten op de interne voorwaarden voor een duurzaam beheersysteem. De design-principes zijn volgens hem immers slechts 'het minimum dat voor een *commons* vereist is om zichzelf in stand te houden, indien er geen externe krachten ontplooid worden om de *commons* te beïnvloeden, vernietigen, in te sluiten of te coöpteren' (p. 158). Zo wijst hij onder meer op de mogelijkheid van 'kapitalistische *commons*', waarbij de waarde die door de *commons* gecreëerd

wordt door de kapitalistische markt gerecupereerd wordt (wat ook al eeuwen gebeurt met de waarde van de reproductieve arbeid door de gezinnen). Een goed voorbeeld daarvan is peer-to-peer gecreëerde 'vrije' software die niet door een gepaste licentie beschermd wordt.

Tegen de krachten van de markt in moeten de commons heel wat creativiteit aan de dag leggen en experimenteren, zowel om zich te verdedigen als om hun positie te verbeteren of uit te breiden.

Typend voor De Angelis' systeembenadering³¹ is de voorstelling van een maatschappelijk krachtenveld waarin de *commons* zich altijd bevinden.

Tegen de krachten van de markt in moeten de *commons* heel wat creativiteit aan de dag leggen en experimenteren, zowel om zich te verdedigen als om hun positie te verbeteren of uit te breiden. Een politieke benadering van *commons* heeft daarbij zowel een intern als een extern gerichte kant. Zo kan een politieke benadering 'bijdragen aan een algemeen overkoepelend kader voor *commoner* om regels te stellen of opnieuw te specificeren die rekening houden met uitgesloten en gemarginaliseerde stemmen binnen de *commons*' (p. 158). Naar buiten toe benadrukt De Angelis het noodzakelijke samenspel tussen *commons* en sociale bewegingen om de nodige maatschappelijke tegenkracht te kunnen vormen.

Ik wil graag twee bedenkingen formuleren bij De Angelis' systemische kijk. Om te beginnen impliceert zijn begrip van een krachtenveld een eerder mechanische kijk op sociale verandering — wat een contradictie lijkt met zijn beschrijving van *commoning* en de erkenning van de complexiteit ervan. Zo valt het op dat hij in termen van 'kracht' (*force*) spreekt en het woord 'macht' (*power*) weinig gebruikt of vertaalt in

termen van kracht. ‘Het begrip macht verwijst naar de mogelijkheid om krachten van een bepaalde omvang op een ander sociaal systeem te induceren; deze mogelijkheid lijkt op een ‘reservoir’, een voorraad.’ (p. 114) Die omschrijving gaat weg van macht die voortspuit uit commoning, macht als een handelingsvermogen dat ontstaat vanuit het samenkomen en overleg van mensen en dat maar bestaat zolang de groep samen blijft. Die opvatting vind je onder meer bij Hannah Arendt — die ‘macht’ duidelijk onderscheidt van ‘kracht’ als een individueel kenmerk — en bij feministen als Riane Eisler.³² Ook Federici beschrijft hoe macht ontstaat vanuit commoning.

Commons worden gevormd door collectieve besluitvorming, door vergaderingen en andere vormen van directe democratie. De macht van de basis, de macht van de grond af, de macht die wordt verkregen uit beproefde vaardigheden en de voortdurende rotatie van leiderschap en autoriteit door verschillende subjecten, afhankelijk van de uit te voeren taken, is de bron van besluitvorming. Dit onderscheidt commons van het communisme, dat de macht aan de staat heeft overgedragen. Commoning is het terugwinnen van de macht van het nemen van fundamentele beslissingen over ons leven en dit collectief te doen. (2019: 95-96)

In de idee van het krachtenveld verschijnen de kapitalistische markt en de *commons* ook als elkaar volledig uitsluitende systemen, die dan ook alleen maar kunnen ‘boksen’. Hoewel De Angelis wijst op de complexiteit van de samenleving en daarom het denken in sectoren verwerpt, worden anderzijds ideaaltypische systeemkenmerken verabsoluteerd. Er zijn wel gecontroleerde uitwisselingen tussen markt en *commons* mogelijk via grenzen die fungeren als ‘halfdoorlaatbare membranen’, maar er lijkt weinig ruimte voor hybride structuren. Dat lijkt problematisch voor het begrijpen van de nieuwe stedelijke *commons*.

David Bollier en Silke Helfrich: patronen van commoning

De macht van commoning

De Amerikaan David Bollier en de Duitse Silke Helfrich, beiden onafhankelijke publicisten en activisten voor de *commons*, zijn met *Free, Fair and Alive. The Insurgent Power of the Commons* (2019), een boek volledig gewijd aan commoning, niet aan hun proefstuk toe.³³ Zij zien commoning als een manier om te ontsnappen aan het kapitalisme en een nieuwe levensvorm tot stand te brengen door de mensen via het creëren van waardenetwerken van wederzijdse verbintenis. Zoals de titel aangeeft is ‘de kerndoelstelling van commoning: het scheppen van peer-beheerde, context-specifieke systemen voor vrije, eerlijke en duurzame levens’ (p. 97).

Door samen de micropatronen van het sociale leven aan de basis te veranderen, kunnen we beginnen te dekoloniseren van de geschiedenis en cultuur waarin we zijn geboren. We kunnen ontsnappen aan het gevoel van machteloze isolatie die in het moderne leven zoveel bepaalt. We kunnen gezondere, eerlijke alternatieven ontwikkelen. (p. 5)

De basisidee blijft dat er ‘geen *commons* zonder commoning’ kunnen tot stand komen en in stand gehouden worden. Daarbij slaat commoning zowel op de interne als op de extern gerichte praktijk van de *commons*, en wel als een beweging die zich van binnen naar buiten richt. Commoning is allereerst het handelen van mensen die op een bepaalde manier gemeenschap vormen. Maar het *empowerment* dat daaruit ontstaat creëert de potentie voor naar buiten gerichte verandering.

Commoning is het onderzoekend proces waarin mensen situatie-specifieke systemen van voorziening en Peer Governance bedenken en tot stand brengen als onderdeel van een groter proces van het ontplooiën van onze menselijkheid. Het treedt op wanneer gewone mensen zelf beslissen hoe ze gedeelde behoeften kunnen identificeren en vervullen, gemeenschappelijke rijkdom kunnen beheren en met elkaar kunnen opschieten. Naarmate mensen bij het beoordelen van hun problemen steunen op hun Gesitueerd Weten, worden ze empowered om creatief handelingsvermogen te vertonen bij het ontwikkelen van oplossingen die hen eerlijk en effectief lijken. [...] Commoning is de enige manier om een Commoner te worden. De macht van commoning is niet beperkt tot interpersoonlijke relaties in groepen, maar strekt zich ook uit tot het organiseren van de bredere samenleving. (p. 75)

Zoals Federici beschouwen ook Bollier en Helfrich macht als iets dat ontstaat uit het samen handelen van mensen — met een expliciete verwijzing naar Hannah Arendt.³⁴ Vanuit politiek oogpunt kan commoning dus gezien worden als ‘een vehikel voor het creëren van macht’ en als een manier om de thans dwingende macht van het markt/staat-systeem te boven te komen. Daarop slaat de ondertitel van hun boek.

Het meest machtsvolle kenmerk van commoning is misschien wel het vermogen om de energie van mensen om te leiden en te stoppen met het voeden van de kracht-machines van de moderne markten en natiestaten. Het doet dit door alternatieve manieren te bieden om in de behoeften te voorzien en door quasi-autonome vormen van macht op te bouwen. (p. 300)

In tegenstelling tot van bovenaf uitgeoefende macht (*dominantie*), houdt commoning de potentie in tot wat Arendt als *authentieke politiek* zou omschrijven en wat volgens haar

de kern is van het menselijk vermogen tot vrijheid: de mogelijkheid om iets nieuw te beginnen en zo een wereld tot stand te brengen.³⁵ Hiermee lijken we afgeweken van commoning als een andere manier om economie te bedrijven. Het punt is echter dat commoning om een levenswijze draait waarin het economische ingebed is in het sociale leven, dat daarin tevens politiek is.³⁶

Vanuit politiek oogpunt kan commoning dus gezien worden als ‘een vehikel voor het creëren van macht’ en als een manier om de thans dwingende macht van het markt/staat-systeem te boven te komen.

Opnieuw beginnen

Opnieuw beginnen is ook wat Bollier en Helfrich op verschillende manieren proberen te doen. Vooreerst vraagt de beschrijving van een nieuwe levensvorm ook een nieuwe taal, aangezien taal een belangrijke invloed heeft op de manier waarop we de

werkelijkheid waarnemen. Daarom besteden Bollier en Helfrich veel aandacht aan de taal van commoning omdat de taal van de moderne samenleving en haar opvattingen over economie ons verhinderen om de realiteit van de *commons* te zien, laat staan haar adequaat te verwoorden.³⁷

De vraag is echter van waar die nieuwe taal van commoning moet komen. Aangezien Bollier en Helfrich niet willen terugvallen op wat gangbaar is moeten zij een empirische weg bewandelen. Aangezien *commons* alleen door commoning kunnen ontstaan, gaat het om een analyse van talrijke *commons*praktijken via een methode die recht kan doen aan de complexiteit en de contextualiteit van de *commons* en toch iets meer algemeen kan zeggen. Het gaat om het zoeken naar patronen die ondanks de grote diversiteit in de onderzochte *commons* toch terugkomen.³⁸

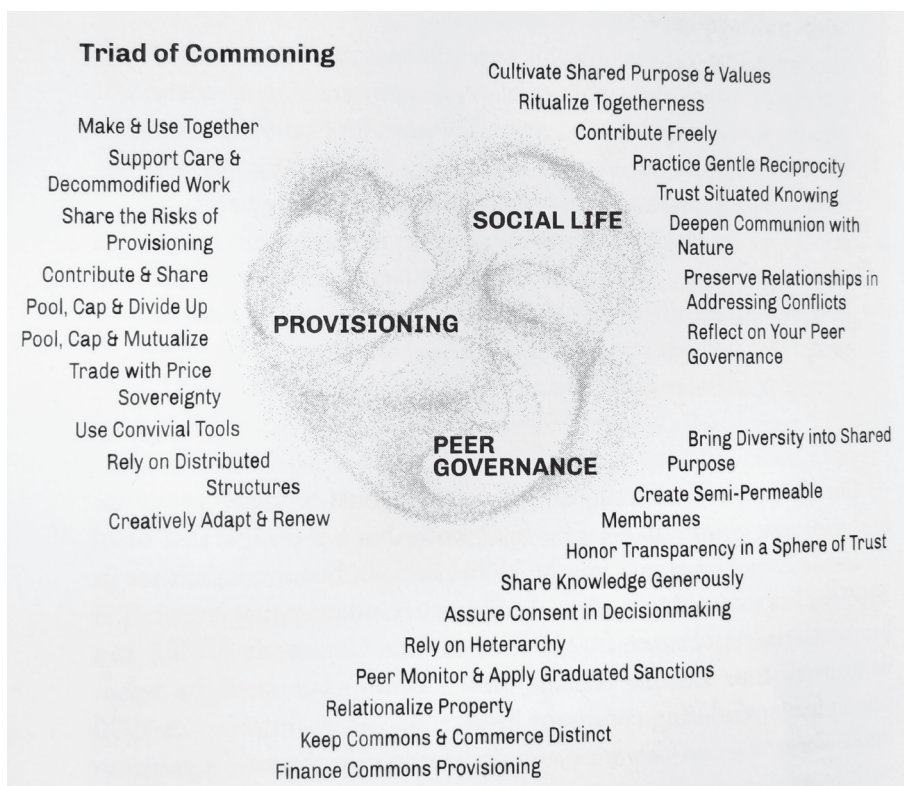
Hoewel de formulering van patronen gelijkenissen vertoont met die van principes is er toch een fundamenteel verschil wat hun uitgangspunt betreft. Principes proberen een algemene — eventueel universele — eis te formuleren omtrent wat goed is om te doen. Zij schrijven iets voor. Patronen hebben een pragmatisch uitgangspunt: hoe lossen mensen dingen op? Patronen 'beschrijven een kernidee voor het oplossen van problemen die telkens opnieuw opduiken in verschillende contexten. [... Het gaat erom] hulpmiddelen te ontwerpen die ons kunnen helpen om praktische uitdagingen te beantwoorden terwijl we onze innerlijke ethische, esthetische en spirituele noden aanspreken. [...Daarbij] erkennen patronen dat ethische aspiraties rekening moeten houden met gesitueerde realiteiten.' (p. 96-97).

De auteurs erkennen dat Ostroms design-principes gebaseerd zijn op stevig onderzoek. Zij brengen veel aan op het vlak van *governance*, maar 'zeggen niet zoveel over het interne leven van de *commons* of over de complexiteiten van wat het betekent "to common". Daarbij verwijzen ze ook naar een nieuw wereldbeeld van waaruit ze hun onderzoek naar commoning verrichten: 'de idee dat *commoner* betrokken zijn in "wereld-maken in een pluriversum"' (p. 97). Dat wereld-maken is een levend en relationeel proces van mensen onderling en met de aarde. Daarbij is de laag van de aarde waarin mensen leven geen 'universum', ze kan ecologisch gezien niet als een eenheid beschreven worden. Het vrij recente begrip 'pluriversum' drukt uit dat de aarde meerdere werelden kent, die ook uitdrukking vinden in meerdere culturen. Dat is de grond voor de diversiteit van de *commons*.

De commoning triade

Voor het interne leven van de *commons* beschrijven Bollier en Helfrich achtentwintig handelingspatronen (voorlopig, want dergelijk onderzoek kan nooit afgesloten worden), verdeeld over drie verschillende perspectieven op dezelfde realiteit. De boven genoemde constitutieve elementen van de *commons* verschijnen daarin (op)nieuw als drie in elkaar vervloeiende symbiotische handelingsferen, de '*Triad of Commoning*': *Social Life*, *Peer Governance* en *Provisioning* (zie figuur).

De commoning-triade (Bollier & Helfrich 2019: 98).

De uitwerking van de triade is 'gebaseerd op de vooronderstelling dat commoning in de eerste plaats gaat over het creëren en onderhouden van relaties — tussen mensen in kleine en grote gemeenschappen en netwerken, tussen mensen en de niet-menselijke wereld, en tussen ons en vorige en toekomstige generaties' (p. 93). We geven een overzicht van de besproken patronen.

Eén. De patronen waaruit het **Sociale Leven van Commoning** bestaat, zijn specifieke vormen van samenwerking, delen en manieren waarop mensen met elkaar omgaan waaruit *commons* 'kunnen' voortkomen wanneer ze een dagelijkse sociale gewoonte worden. Ze vormen de kern van alle *commons* en manifesteren zich ook in de twee andere sferen.

Je zou kunnen zeggen dat er een commons ontstaat wanneer de patronen van het sociale leven een voldoende praktijkdichtheid, drempel voor zelforganisatie en continuïteit bereiken om zichzelf uit te drukken als een coherente sociale instelling. (p. 102)

De Patronen van Sociaal Leven zijn³⁹:

- *Cultiveer gemeenschappelijke doelstellingen en waarden:* die zijn niet noodzakelijk aanwezig vanaf het begin, maar groeien doorheen de gezamenlijke actie.

- *Ritualiseer samenhangigheid*: het opbouwen van een commoning-cultuur en een gedeelde identiteit vraagt om regelmatig samenkomen, grondig delen, samen koken, successen vieren en openhartig evalueren van falen.
- *Draag vrijelijk bij*: draag bij zonder iets van gelijke waarde terug te verwachten, tenminste niet hier en nu. De beloning zit in het geven zelf wanneer er geen dwang op zit. Zonder vrije bijdragen kunnen commons niet overleven.
- *Beoefen tedere wederkerigheid*: het gaat erom dat de uitwisselingen als eerlijk ervaren worden, wat inhoudt dat alle noden gezien en beantwoord worden.
- *Vertrouw op gesitueerd kennen*: heel wat kennis is impliciet en belichaamd, en niet bewust en cognitief. Dat opent andere wegen om met elkaar om te gaan en te besturen.
- *Verdiep de gemeenschap met de natuur*: commons bieden een praktische weg om het ingebed zijn in de natuur te ervaren en zich in de omgang ermee te gedragen als behulpzame gebruikers, beschermers en beheerders.
- *Behoud relaties bij het aanpakken van conflicten*: het gaat erom de consensus niet te verzekeren via dreiging met straf, maar voorerst fout lopende relaties te voorkomen (o.a. via bemiddeling).
- *Reflecteer op uw bestuur als gelijken*: zoals er geen commons bestaan zonder commoning, zo is er ook geen commoning zonder *peer governance*. Daarom is de reflectie erover fundamenteel om de integriteit van de commons te beschermen (bijv. tegen omsluiting of coöptatie).

Twee. Bij Peer Governance beschouwen individuen elkaar, ondanks verschillende talenten en persoonlijkheden, als gelijken (*peers*) met dezelfde rechten en vermogens om bij te dragen aan een samenwerkingsproject en te beslissen over hoe het zal verlopen. Peer Governance slaat op het aspect van commoning van beslissingen nemen, grenzen stellen, regels afdwingen en conflicten aanpakken — zowel binnen *commons* als tussen verschillende *commons*. Als een *open* proces van bestuur *door* de mensen, verschilt het van bestuur *voor* de mensen of *met* de mensen (participatie). 'Wanneer een *commons* goed werkt, komt dat over het algemeen omdat mensen in staat zijn autoriteit en verantwoordelijkheid te spreiden en misbruik van machtsconcentraties te voorkomen.' (p. 125). Volgende patronen dragen daartoe bij:

Wanneer een commons goed werkt, komt dat over het algemeen omdat mensen in staat zijn autoriteit en verantwoordelijkheid te spreiden en misbruik van machtsconcentraties te voorkomen.

- Breng diversiteit in de gemeenschappelijk doelstellingen.
- Creëer semi-permeabele membranen.
- Huldig transparantie in een sfeer van vertrouwen.
- Deel kennis genereus.
- Waarborg toestemming bij besluitvorming (consent als 'geen bezwaren').
- Steun op heterarchie⁴⁰ (combinatie van top-down en bottom-up met peer-to-peer, van gedistribueerde netwerken en hiërarchieën).
- Peer monitor en pas graduele sancties toe.

De volgende drie patronen draaien om het beschermen van de *commons* tegen de risico's van geld, eigendom, financiën en marktactiviteit, alsook de ermee verbonden calculerende rationaliteit.

- Maak eigendom relationeel.
- Houd commons en commercie gescheiden.
- Financier commons-voorziening (verminderen van behoefte aan geld door te delen; collaboratieve financiering; nieuwe publiek-commons circuits van financiering; complementaire munten).

Drie. Het voldoen aan de behoeften van mensen via *commons* noemen Bollier en Helfrich **Voorziening** (*provisioning*) – een alternatief voor het woord 'productie', dat onlosmakelijk verbonden is met de verwaarlozing van de niet-marktsferen familie, gemeenschap en zorg, en met een focus op marktprijzen, efficiëntie, externalisering van kosten, enzovoort. Voorziening via *commons* gebeurt overal, waarbij gedeelde rijkdom wordt gegenereerd en op verschillende manieren bestemd en verdeeld. Het gaat erom economisch gedrag opnieuw te integreren in het leven, inclusief sociaal welzijn, ecologische relaties en ethische bekommernissen. Volgende patronen komen aan bod:

- Maak en gebruik samen.
- Ondersteun zorg en gedecommodificeerd werk (niet-loonarbeid).
- Deel de risico's van voorziening.

Vier vormen van bijdrage en allocatie:

- Draag bij en deel.
- Breng samen, plafonneer en verdeel (*Pool, Cap & Divide Up*).
- Breng samen, plafonneer en maak wederzijds (*Pool, Cap & Mutualise*).
- Handel met prijssoevereiniteit (zelf de controle houden bij markttuitwisseling).
- Gebruik conviviale instrumenten (cf. Illich 1973).
- Steun op gedistribueerde structuren (niet hetzelfde als gedecentraliseerd!).
- Pas creatief aan en vernieuw.

De commons-wereld doen groeien

Commonsverse is een nieuw begrip dat Bollier en Helfrich invoeren om een wereld van verbonden *commons* te benoemen. Het gaat om een los verband van verschillende soorten *commons*, een gefedereerd Pluriversum van *commons* zonder centrale aansturing: een 'commons-wereld' die de economische, sociale en politieke domeinen integreert. De groei ervan hangt in eerste instantie af van de *onderlinge* interactie tussen *commons*-initiatieven. Volgende strategieën worden daarvoor als belangrijk naar voor geschoven:

- *Beat the Bounds*: de bevestiging en vrijwaring van de grenzen van de commons om omsluiting en/of privatisering van haar rijkdom te voorkomen.
- *Emulate & Federate*: nieuwe commons oprichten en vervolgens samenwerken in netwerken met mogelijk gedeelde infrastructuur. Merk op dat federeren een

horizontale manier van uitbreiden van de commons is, in tegenstelling tot het hiërarchische ‘opschalen’.

- *Intercommoning*: ‘het proces van actieve samenwerking en wederzijdse ondersteuning om individuele projecten bij te staan en te inspireren, inzicht te krijgen in gebeurtenissen en proactieve strategieën te ontwikkelen’ (p. 203).

De groei van de *commons* vraagt verder om interactie met de bredere samenleving en wijzigingen in haar politiek en wettelijk kader. Cruciaal zijn onder meer de hervorming van het eigendomsrecht en een wijzigende verhouding van de macht van de staat tegenover burgerinitiatieven.

Ethan Miller: gemeenschapseconomie en ecologisch levensonderhoud

Ethan Miller is een activist-onderzoeker, docent en boer in een gemeenschapsproject in Maine, US. In *Reimagining Livelihoods. Life beyond Economy, Society, and Environment* probeert hij een kader en taal te ontwikkelen voor ‘ecologisch levensonderhoud’ (*ecological livelihood*).⁴¹ Als lid van het Community Economies Collective bouwt hij daarbij verder op het werk van J.K. Gibson-Graham.⁴² Miller werkte eerder rond solidariteitseconomie⁴³, maar stoorde zich aan de enge implicaties van de term ‘economie’ en de problemen om ermee bredere visies op ‘menselijk en meer-dan-menselijk bloeien’ te articuleren. Economie, samenleving en omgeving, beschouwd als aparte sferen van menselijke activiteit, vormen volgens hem een tijdens de moderniteit geconstrueerd ‘hegemonisch trio’. Dat trio kadert en oriënteert onze manier van kijken en denken zo dat een diverse en contextuele ecologische kijk verhinderd wordt. Het ‘vermogen om onderscheid te maken tussen entiteiten die ‘economie’, ‘samenleving’ en ‘omgeving’ genoemd worden, is een problematisch symptoom van een wijze van collectieve organisatie en denken die radicaal en creatief moet worden getransformeerd’ (p. xii). Het gaat erom economie te zien als door en door sociaal én ecologisch, en dat als een noodzakelijke conditie van het leven zelf.

Als een bij uitstek contextueel georiënteerde praktijk lijkt commoning het best geëigend om ecologisch levensonderhoud vorm te geven.

Het hegemonisch trio omvat de dimensies waarin duurzaamheid doorgaans begrepen wordt. Het herzien ervan betekent daarom het loslaten van het in ontwikkelingsmiddens populair geworden ‘*sustainable livelihood*’. Het articuleren van ‘*ecological livelihood*’ gaat om het radicaal ecologisch doordenken van de categorieën waarmee we naar de wereld kijken, ‘het ontwikkelen van meer robuuste inzichten in de complexe onderlinge verbanden tussen specifieke menselijke levensonderhoudspraktijken en de meer dan menselijke wereld waaruit ze voortkomen (en die ze transformeren)’ (Gibson-Graham & Miller 2015: 5).

Binnen zijn voorstel voor dat nieuwe ecologische kader legt Miller voor de praktijk het accent op commoning. Als een bij uitstek contextueel georiënteerde praktijk lijkt commoning het best geëigend om ecologisch levensonderhoud vorm te geven. Een *commons* vertrekt daarbij van een meer-dan-menselijke gemeenschap met een gedeelde *habitat*. En *commoner* zijn niet alleen mensen, maar breed uitgedrukt ‘levende singulariteiten’: mensen, dieren, planten...

Hoe maken en delen 'wij' een commons [...] met dit nieuwe, meer dan menselijke 'wij' in gedachten? Kunnen we bijvoorbeeld de kippen, bijen en fruitbomen van een coöperatieve boerderij gaan zien, niet [...] als gedeelde middelen, maar eerder als levende wezens die deelnemen aan de co-constitutie van de gemeenschap die samen de boerderij maakt en deelt? (ibid.: 6)

Een ecologische kijk ziet verschillende 'levende singulariteiten' die op een bepaalde plek aan elkaar blootgesteld worden in het zoeken naar levensonderhoud. Commoning verwijst dan naar de vele manieren waarop alle betrokkenen die plek tot een gedeelde ruimte maken door op elkaar te reageren en in onderhandeling te gaan over de ethische eisen van die specifieke situatie. Het gaat erom dat commoning gedeelde 'kwesties van zorg' tot stand brengt. Daarbij is het 'niet zo dat alle gedeelde dingen gemeenschappelijk aangepakt worden (*commoned*), wel dat alle gedeelde kwesties gemeenschappelijk aangepakt worden voor zover ze verschijnen als actieve vragen, bekommernissen of plaatsen van strijd' (Miller 2019: 189). Deze visie op commoning sluit aan bij Gibson-Grahams visie op gemeenschapseconomie als een ethisch-politieke praktijk.⁴⁴

Van daaruit kan politiek in termen van *commoning* tegenover *uncommoning* geduid worden. Het tenietdoen van het gemeenschappelijke handelen betekent niet dat het gemeenschappelijke noodzakelijk verdwijnt. Een habitat kan zelf niet ongedaan gemaakt worden als gedeelde bestaansvoorwaarde. Bovendien leidt *uncommoning* niet altijd tot de vernietiging van wat ons in stand houdt. Miller geeft het voorbeeld van een kapitalistische fabriek als een ruimte van een gedeeld bestaan voor degenen die er werken. Ze is evenwel '*uncommoned*': de productie is er 'vervreemd', ontdaan van mogelijkheden voor ontmoeting, onderhandeling en verantwoordelijkheid. Zich organiseren om een werkerscoöperatie op te richten is daartegenover een voorbeeld van *commoning*. 'Als de ont-vervreemding van gedeelde habitat-relaties is *commoning* de politisering van ecologisch levensonderhoud.' (ibid.: 190)

Miller vergelijkt zijn visie op *commoning* met De Angelis, evenwel met enkele belangrijke kritieken. Om te beginnen maakt De Angelis geen onderscheid tussen levensonderhoud en *commoning*. Maar, zoals gezegd, kan men 'waarden van levensonderhoud tot stand brengen zonder expliciet *commoning* aan te gaan, en het onderscheid tussen beide is politiek cruciaal' (ibid: 166). Verder vindt Miller De Angelis' klemtoon op autonomie problematisch, omdat vanuit ecologisch oogpunt erkend moet worden dat 'we ook altijd *gemaakt worden door anderen* en dat is niet altijd een kwestie van onderdrukking maar kan zelfs de mogelijksvoorwaarde voor vrijheid zijn. [...] De Angelis spreekt zelfs over de niet-menselijke levende wereld als een verzameling "hulpbronnen" om te *commonen*, eerder dan als sfeer van (potentiële) ethische relaties, of een web van zijnden *met wie we co-commoners kunnen worden*' (ibid.).

Ten slotte kan volgens Miller de huidige dominantie van praktijken van *uncommoning* maar gebroken worden wanneer *commoning*-praktijken uit hun isolatie treden door 'commons-ecologieën' te vormen, zoals ook De Angelis stelt. Miller vindt evenwel dat diens term '*boundary commoning*' teveel door zijn systeembenadering getekend is, en opteert zelf voor *trans-commoning*, het uitreiken over de grenzen heen.

Een verhaal dat pas begonnen is

Zoals gezegd zijn de ontwikkelingen rond het concept *commoning* met het essay van Linebaugh amper tien jaar oud. Niettemin was het al een hele brok om er enkele algemene lijnen van te presenteren. Het materiaal is nog lang niet op. Daarom wil ik ter afsluiting nog de aandacht vestigen op onderzoek naar *commoning* in de complexe context van onze eigen samenleving met drie voorbeelden: het werk van Christian Ianone en Sheila Foster over stedelijke *commons* en de formulering van design-principes daarvoor; het werk van Michel Bauwens en de P2P Foundation over peer-productie; en het Vlaamse onderzoek rond de praktijk van grondgebonden *commons*, meer concreet over wonen, voedselproductie en trage wegen.⁴⁵ Hopelijk kan dat verder inspireren tot actie.

Bio

Jef Peeters is wetenschappelijk medewerker aan het Centrum voor Sociologisch Onderzoek aan de KU Leuven, groep Sociaal Werk en Sociaal Beleid. Hij publiceerde *Een veerkrachtige samenleving* (2010) en *Veerkracht en burgerschap* (2015). Hij is lid van denktank Oikos.

Literatuur

- Bauwens, M. & Kostakis, V. (2017). *Peer-to-Peer. Manifest voor een Commons Transitie*. Brussel: Oikos denktank.
- Berge, E. & van Laerhoven, F. (2011). Governing the Commons for two decades: a complex story. *International Journal of the Commons*, 5(2), 160-187.
- Bollier, D. (2014a). *Think Like a Commoner: A Short Introduction to the Life of the Commons*. Gabriola Island, BC, Canada: New Society Publishers.
- Bollier, D. (2014b, February). *The Commons as a Template for Transformation*. Great Transition Initiative. <http://www.greattransition.org/document/the-commons-as-a-template-for-transformation>
- Bollier, D. & Helfrich, S. (Eds.) (2012). *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Amherst, Ma: Leveller Press. <http://wealthofthecommons.org/>
- Bollier, D. & Helfrich, S. (Eds.) (2015). *Patterns of Commoning*. Amherst: The Commons Strategies Group in cooperation with Off the Commons Books. <http://patternsofcommoning.org/>
- Bollier, D. & Helfrich, S. (2019). *Free, Fair and Alive. The Insurgent Power of the Commons*. Gabriola Island: New Society Publishers. <https://www.freefairandalive.org/read-it/>
- De Angelis, M. (2017). *Omnia Sunt Communia. On the Commons and the Transformation to Postcapitalism*. London: Zed Books.
- De Cauter, L. (2018). De herontdekking van het gemene. Over de 'commons' als een van de sleutelwoorden van deze tijd. *Oikos*, 85, 50-57.
- De Groot, T. (2019). On the Commons and Europe, with Michel Bauwens, Silke Helfrich and David Bollier. In S. Bloemen & T. de Groot (Eds.). *Our Commons: Political Ideas for a New Europe* (pp. 122-131). Amsterdam: Institute of Network Cultures.
- De Schutter, D. & Peeters, R. (2015). *Hannah Arendt. Politiek denker*. Zoetermeer: Klement.
- De Walsche, A. (2010). Elinor Ostrom: een Nobelprijs voor groepswerk. *Oikos*, 53, 6-13.
- Esteva, G. (2014). Commoning in the New Society. *Commons Sense: New thinking about an Old Idea*, special issue of *Community Development Journal*, 49(1), i144-i159.
- Federici, S. (2019). *Re-enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*. Oakland, CA: PM Press.
- Forsyth, T. & Johnson, C. (2014). Elinor Ostrom's Legacy: Governing the Commons and the Rational Choice Controversy. *Development and Change*, 45(5), 1093-1110.

- Foster, S. & Iaione, C. (2016). The City as a Commons. *Yale Law & Policy Review*, 34(2). <http://ssrn.com/abstract=2653084>
- Foster, S. & Iaione, C. (2019). Ostrom in the city: design principles and practices for the urban commons. In S. Bloemen & T. de Groot (Eds.), *Our Commons: Political Ideas for a New Europe* (pp. 52-62). Amsterdam: Institute of Network Cultures.
- Gibson-Graham, J.K. & Miller, E. (2015). Economy as Ecological Livelihood. In K. Gibson, D. B. Rose, & R. Fincher (Eds.), *Manifesto for the Living in the Anthropocene* (pp. 7-16). New York: Punctum Books.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859), 1243-1248.
- Hardin, G. (1998). Extensions of 'The Tragedy of the Commons'. *Science*, 280(5364), 682-83.
- Harvey, D. (2012). *Rebel Cities. From the Right to the City to the Urban Revolution*. London: Blackwell.
- Helfrich, S. (2012). The Logic of the Commons & the Market: A Shorthand Comparison of Their Core Beliefs. In D. Bollier & S. Helfrich (Eds.), *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State* (pp. 35-36). Amherst, Ma: Leveller Press.
- Helfrich, S. & Bollier, D. (2016). Commons. In G. D'Alisa, F. Demaria & G. Kallis (Eds.), *Ontgroei. Een vocabulaire voor 'degrowth' in een nieuw tijdperk* (pp. 112-117). Utrecht: Jan van Arkel.
- Helfrich, S., Kuhlen, R., Sachs, W. & Siefkes, C. (2012). *Gemeengoed — Delen brengt welvaart*. Brussel/ Utrecht: denktank Oikos /Bureau de Helling.
- Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018). *Wanneer burgers het heft in handen nemen: burgercollectieven opgericht in 2015 en 2016 van naderbij bekeken*. Een studie van Oikos Denktank met steun van de Koning Boudewijnstichting (KBS). Brussel: KBS. <https://www.oikos.be/component/k2/item/1161-wanneer-burgers-het-heft-in-handen-nemen-burgercollectieven-opgericht-in-2015-en-2016-van-naderbij-bekeken>
- Hyde, L. (2012). *Common as Air. Revolution, Art and Ownership*. London: Union Books.
- Illich, I. (1973). *Tools for Conviviality*. New York: Harper & Row. Ned. vert. *Naar een nieuwe levensstijl*. Baarn: Het Wereldvenster.
- Kothari, A., Demaria, F. & Acosta, A. (2014). Buen Vivir, Degrowth and Ecological Swaraj: Alternatives to sustainable development and the Green Economy. *Development*, 57(3-4), 362-375.
- Kothari, A., Salleh, A., Escobar, A., Demaria, F. & Acosta, A. (Eds.) (2019). *Pluriverse: A post-development dictionary*. New Delhi: Tulika Books. <https://degrowth.org/2018/04/14/new-book-pluriverse-a-post-development-dictionary/>
- Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (Eds.) (2018). *Op grond van samenwerking. Woningen, voedsel en trage wegen als heruitgevonden commons*. Berchem: EPO.
- Linebaugh, P. (2008). *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*. Berkeley: University of California Press.
- Linebaugh, P. (2014). *Stop, Thief! The Commons, Enclosures and Resistance*. Oakland, CA: PM Press.
- Miller, E. (2019); *Reimagining Livelihoods: Life beyond Economy, Society, and Environment*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (2009). Beyond Markets and States. Polycentric governance of Complex Economic Systems [Sveriges Riksbank Prize lecture, December 8]. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2009/ostrom/lecture/>
- Peeters, J. (2011). Transformationele politiek: in dialoog over een veerkrachtige samenleving. *Oikos*, 59, 60-69.
- Peeters, J. (2014). De commons. Een beperkte gids naar recente literatuur. *Oikos*, 71, 41-51.
- Peeters, J. (2015a). Handelen: empowerment, politiek en burgerschap. In Id. (red.), *Veerkracht en burgerschap. Sociaal werk in transitie* (pp. 88-105). Berchem: EPO.
- Peeters, J. (2015b). Economie voor het gemeenschappelijk welzijn. In Id. (red.), *Veerkracht en burgerschap. Sociaal werk in transitie* (pp. 209-227). Berchem: EPO.
- Peeters, J. (2018a). Ontgroeien: delen om te bloeien. Van kritiek op economische groei naar nieuwe praktijken. *Streven*, 85(3), 229-240.
- Peeters, J. (2018b). Commons en coöperaties in een transitieperspectief. In A. Kuhk, D. Holemans & P. Van den Broeck (eds.), *Op grond van samenwerking. Woningen, voedsel en trage*

wegen als heruitgevonden commons (pp. 379-403). Berchem: EPO i.s.m. Oikos Denktank & INDIGO-consortium.

- Peeters, J. (2019a). Economie in meervoud. Deel I — Economische diversiteit. *Oikos*, 90, 4-18.
- Peeters, J. (2019b). Economie in meervoud. Deel II — Gemeenschapseconomie. *Oikos*, 91, 4-19.
- Peeters, J. (2019c). Economie in meervoud. Deel III — Sociale (en) solidariteitseconomie: eenheid of spreidstand? *Oikos*, 92, 4-21.
- Peeters, J. (2020). Economie in meervoud. Deel IV — Coöperaties als vehikel voor transitie. *Oikos*, 93, 26-45.
- Verdegem, P. (2018). Omnia Sunt Communia? Alles in Common(s)? *Oikos*, 85, 58-64.
- Wall, D. (2017). *Elinor Ostrom's Rules for Radicals. Cooperative alternatives Beyond Markets and States*. London: Pluto Press.

Noten

1. Inleidende artikels zijn De Cauter 2018; Peeters 2014. Helfrich et al. 2012 is een inleidende brochure (bestelbaar bij Oikos). Bollier 2014a is aanbevolen voor wie een stap verder wil zetten. Veel basismateriaal in Bollier & Helfrich 2012 (online beschikbaar). Een dossier met Vlaamse voorbeelden biedt *Oikos*, 72, 2015/1, alsook Holemans et al. 2018.
2. Uitgewerkt in Peeters, 2015b. Om die reden laten wij 'commons' ook liefst onvertaald en gebruiken niet de term 'gemeengoed', die o.i. te veel een connotatie van verdinglijking heeft. Ook de termen 'commoner' en 'commoning' worden omwille van hun specificiteit niet vertaald.
3. Hardin, resp. 1968 en 1998
4. Common Pool Resources is niet hetzelfde als gemeenschappelijk eigendom. De relatie van commons en eigendom heeft een eigen complexiteit. Zie hiervoor Peeters 2018b.
5. Het boek vat haar werk van de jaren 1970 en 1980 samen. Bespreking: De Walsche 2010.
6. We hebben een zo letterlijk mogelijke vertaling gemaakt om haar focus op *governance* duidelijk te maken. Ostroms term 'appropriators' — letterlijk 'toe-eigenaars' — hebben we als 'gebruikers' vertaald.
7. Ostrom 2009; Berge & van Laerhoven 2011.
8. Zie bijv. Kothari et al. 2014, 2019.
9. Zie het toegankelijke boekje van Derek Wall (2017), of Forsyth & Johnson 2014.
10. Zie bijv. het Oikos-onderzoek over burgercollectieven: Holemans et al. 2018.
11. <https://commonstransition.org/>; Bollier & Helfrich 2012; Bollier 2014b; Bauwens & Kostakis, 2017; De Angelis, 2017.
12. Bollier 2014a: 19, met verwijzing naar Linebaugh.
13. Zie Deel I: Peeters 2019a
14. Voor de relatie tussen *degrowth* en commons, zie Peeters 2018a.
15. Het gaat ook om een bredere verschuiving van een modern naar een relationeel-ecologisch wereldbeeld. Zie Deel II: Peeters 2019b.
16. Een vertaling van de volledige tabel geeft Peeters 2015b.
17. Some principles of the commons. *Counterpunch*. <http://www.counterpunch.org/2010/01/08/some-principles-of-the-commons/> Opgenomen in Linebaugh 2014: 13-15.
18. Zie Deel I: Peeters 2019a.
19. Silvia Federici is een feministische auteur, docent en mede-oprichter van de International Feminist Collective. Recent verscheen een bundel met haar belangrijkste artikels over commons (Federici 2019).
20. Bijv. Linebaugh 2008: 49.
21. Een voorbeeld is de bezetting van Parkveld in Heverlee, Leuven ter voorkoming van de plannen van een projectontwikkelaar. Cf. <https://www.parkveld.org/>
22. Harvey 2012: 70-71.
23. Zie De Angelis 2017; Peeters 2018b. Voor de visie van Gibson-Graham, zie Deel II, Peeters 2019b.
24. Bollier & Helfrich 2019 behandelt dit thema uitvoerig.
25. Zie daarvoor Deel IV, Peeters 2020.

26. Massimo De Angelis doceert aan de University of East London en is oprichter en uitgever van het tijdschrift *The Commoner* (www.thecommoner.org).
27. Voor een bespreking: Verdegem 2018.
28. Dat betekent dat een nieuwe maatschappij al groeit in de schoot van de oude, zoals blijkt uit historisch onderzoek van grote transities. Zie ook Bauwens & Kostakis 2017.
29. '*Commonwealth*' valt niet eenvoudig te vertalen omwille van een veelheid aan connotaties. Vaak verwijst het naar een staatsvorm; mijn vertaalprogramma geeft als synoniemen: democracy - republic - confederation - body politic - country - land - nation - res publica - state. Letterlijk betekent het 'gemeenschappelijke rijkdom', wat meeklinkt in 'gemenebest'. In deze context gaat het om een democratische samenlevingsvorm die de geproduceerde rijkdom tot een gemeenschappelijk goed maakt.
30. Dat is een vrij veel voorkomende voorstelling van zaken. Zie bijv. de titel van Bollier & Helfrich 2012; of Bauwens & Kostakis 2017; Peeters 2015b. Het denken in sectoren werd besproken in Deel I, Peeters 2019a.
31. Zie hiervoor ook Deel IV, Peeters 2020: 37; of Peeters 2018b:384.
32. Zie hiervoor Peeters 2011; 2015a: 97-98.
33. Bollier en Helfrich publiceerden samen twee bundels essays, waaraan nagenoeg alle belangrijke commons-auteurs bijdroegen (2012, 2015). Verder vormen ze met Michel Bauwens de Commons Strategies Group (<http://commonsstrategies.org/about/>); zie ook De Groot 2019. Helfrich blogt (in Duits) op <https://commons.blog/>; Bollier op <http://www.bollier.org/>.
34. Bollier & Helfrich 2019: 299. Een uitwerking van de relatie tussen macht en *empowerment* op basis van Hannah Arendt vind je in Peeters 2015a. Zie ook Peeters 2011.
35. Arendt was geen voorstander van een partijenmodel maar wel van een radenmodel om aan politiek te doen. Daarom kan haar werk helpen om de politieke betekenis van *commoning* uit te diepen. Een goede inleiding is: De Schutter & Peeters 2015.
36. Hoewel 'macht' een centraal politiek concept is, noemt Bollier de commons toch 'pre-politiek in de zin dat *commoning* een aloude impuls van menselijkheid is. Ze neigt ertoe elk politiek systeem vooraf te gaan en enigszins autonoom te functioneren.' (de Groot 2019: 127)
37. In Deel I (Peeters 2019a) bespraken we al J.K. Gibson-Grahams visie op het belang van taalpolitiek.
38. De gevolgde methode is gebaseerd op de patroontheorie van Christopher Alexander. Het onderzoeksproces van *pattern mining* wordt in het boek uitvoerig toegelicht in een addendum. Zie ook Bollier & Helfrich 2015.
39. De auteurs gebruiken voor elk woord in de patronen hoofdletters. We volgen dat niet.
40. Heterarchie: combinatie van verschillende types regels en organisatiestructuren.
41. Dat nieuwe kader wordt ontwikkeld vanuit een intensieve dialoog met allerhande professionals uit verschillende domeinen die betrokken zijn bij een project van duurzame ontwikkeling voor de staat Maine.
42. Voor Gibson-Grahams visie op gemeenschapseconomie en *commoning*, zie Deel II: Peeters 2019b. Voor diverse economie, zie Deel I: Peeters 2019a.
43. Zie Deel III: Peeters 2019c
44. Zie Deel II, Peeters 2019b. Zoals Gibson-Graham 'ethische coördinaten voor een politieke praktijk' definieert, zo ontwikkelt Miller (2019: 200-219) acht 'ontopolitieke coördinaten voor *commoning*'.
45. Resp. Foster & Iaione, 2016, 2018; Bauwens & Kostakis 2017, <https://p2pfoundation.net/>; Kuhk, Holemans & Van den Broeck (eds.), 2018.